

LUNDS
UNIVERSITET
Socialhögskolan

Eldsjälens angelägenhet

Strategier och utmaningar vid sexualupplysning för unga
med kognitiv funktionsvariation

Moira Francis & Ellen Jonsson

Kandidatuppsats (SOPB 63)

VT 2023

Handledare: Norma Montesino

Abstract

Authors: Moira Francis & Ellen Jonsson

Title: The Mission of the Impassioned. The strategies and challenges of sexual education for youths with cognitive disabilities.

Supervisor: Norma Montesino

Assessor: Malin Arvidsson

This thesis aims to examine the strategies adopted and challenges faced by professionals while providing cognitively disabled youths with sexual education. The study was conducted via qualitative interviews of professionals working with cognitively disabled youth, ranging between teachers, youth club workers and sexual health educators.

The thesis' chief findings showed that professionals adopted the strategies of normalising sexuality, as well as flexibility and making use of opportunities as they arise while conducting sexual education. Amongst challenges expressed by professionals were the difficulties of maintaining the nuances of sexuality while presenting simplified and easily understandable explanations, as well as the need to adapt the information and its presentation to each youth. The findings also confirm that the deconstruction of norms and normativity is a complex endeavour when providing cognitively disabled youth with sexual education.

Key words: *sexual education, cognitive disability, youth, normativity, strategies, challenges*

Innehållsförteckning

1. Inledning	3
1.1 Problemformulering	3
1.2 Syfte	4
1.3 Frågeställningar	5
1.4 Begreppslista	5
2. Kunskapsläge	6
2.1 Litteratursökning	6
2.2 Sexualundervisningens historia i Sverige	6
2.3 Ungdomars kunskaper om sexualitet	8
2.4 Lärares osäkerheter och utmaningar	8
2.5 Sexualitet hos personer med intellektuell funktionsvariation	9
2.6 Normer, normativitet och normkritik	10
2.6.1 Ungdomar reproducerar normer	10
2.6.2 Normer och intellektuell funktionsvariation	11
2.6.3 Hur normkritisk sexualundervisning kan föras	13
2.7 Sexualundervisning i anpassad skola	14
3. Teori	15
3.1 Crip theory	15
3.2 Sexual scripts	17
4. Metod	18
4.1 Metodologiska överväganden	19
4.2 Urval	19
4.3 Tillförlitlighet	21
4.4 Bearbetning och analys	22
4.5 Etiska överväganden	22
5. Analys	23
5.1 Innehållet i sexualupplysningen	23

5.1.1 Förbereda för livet	24
5.2 Synen på den egna rollen	26
5.2.1 En trygg miljö	26
5.2.2 Eldsjälen	27
5.3 Utmaningar och strategier	28
5.3.1 Utmaningar	29
5.3.2 Strategier	31
5.4 Normkritik och normativitet	32
6. Slutdiskussion	35
7. Referenslista	38
8. Bilagor	41
8.1 Bilaga 1: Mall för intervjuförfrågan	41
8.2 Bilaga 2: Intervjuguide, anpassad skola	42
8.3 Bilaga 3: Intervjuguide, fritidsgård	43
8.4 Bilaga 4: Intervjuguide, ideell organisation	44

1. Inledning

1.1 Problemformulering

Synen på- och kunskapen om sexualitet i samhället genomgår en förändring, och det sker en ökad acceptans för "normbrytande" läggningar och könsidentiteter, såväl som ökad tillgänglighet till information (Delatolla 2020). Den digitala eran har stor påverkan på den rådande samhällssynen på sexualitet och relationer och har bland annat förändrat dejtingkulturen som, under senare år, förflyttats från fysisk dejting till digitala dejtingplattformar (Bankov 2022). Denna rörelse mot inklusion gällande sexualitet tar sig även uttryck i den samtida sexualupplysningen.

Sexualundervisning har varit en del av den svenska läroplanen sedan 1942 då det introducerades som ett frivilligt inslag i undervisningen. År 1945 genomfördes den första officiella lärarhandledningen i sexualkunskap och 1955 infördes sexualundervisningen som ett obligatoriskt moment i undervisningen (RFSU 2017). Sedan 2020 har det varit en obligatorisk del av lärarutbildningen för alla ämnen och hösten 2022 infördes en ny läroplan med fokus på ett normkritiskt förhållningssätt (Skolverket 2023).

Lärare, i synnerhet de som undervisar i ämnen som inte tidigare innehållit sexualundervisning, kan uppleva viss osäkerhet när de ska undervisa om sexualitet (Skolinspektionen 2018). Den normkritiska och inkluderande sexualundervisning som Bengtsson & Bolander (2020) beskriver tar utgångspunkt i kroppen, lust och sexuella känslor, snarare än den riskcentrerade sexualundervisning som varit traditionell. Information om alla sexuella läggningar integreras i sexualundervisningen, presenteras utan värdering och representeras i undervisningen. Det framgår av Bengtsson & Bolander (2020) att språkanvändning är betydelsefull för denna bedrift. Dessa krav kan medföra utmaningar för de undervisande pedagogerna. I kombination med detta ingår det ett visst dilemma i att även normkritisk undervisning inte sker i ett maktvakuum. Försiktighet och osäkerhet kring lämplighet, att vara i linje med det samtida målet och idealet om en normkritisk, inkluderande och intersektionell sexualundervisning framgår också av Bengtsson & Bolander (2020).

När det kommer till elever på anpassad grundskola, tidigare känt som grundsärskola, kan normkritisk sexualundervisning vara särskilt utmanande att bedriva. Det föreligger en stor mångfald bland unga med kognitiv funktionsvariation, gällande intellektuella förutsättningar såväl som kommunikativa- och sociala möjligheter och begränsningar, som gör möjligheten

att förmedla information om sexualkunskap komplex. Pedagoger behöver anpassa denna förmedling efter de olika behov och svårigheter som deras elever har för att säkerställa att den är begriplig. De behöver även ha i åtanke att vara inkluderande och medvetna om att eleverna inte tillhör samhällets funktionsnorm, varför de ofta kategoriseras som asexuella, infantiliseras och anses oförmögna att bete sig sexuellt lämpligt. På grund av ovanstående har dessa personer inte givits tillgång till adekvat sexualundervisning och information om sexualitet (Nelson, Odberg Pettersson & Emmelin 2020). Liknande svårigheter vid anpassad förmedling av information om sexualitet upplevs även av andra professionella, såsom kuratorer, barnmorskor och skolsköterskor, som arbetar med samma målgrupp (Unis, Nilsson och Bjuresäter 2021).

Media och populärkultur bidrar till ungas ökande medvetenhet kring normer och blir ett verktyg för ungdomar för att utforska sin sexuella identitet (Löfberg 2008). Ungdomar med kognitiv funktionsvariation kan ha en begränsad förmåga att tolka sociala situationer, varför en del av sexualundervisningen är att lära ut normativt beteende (Stankova & Trajkovski 2021). Ungdomar med kognitiva funktionsvariationer kan även ha begränsad förmåga att kritiskt reflektera kring normer, och vara mer känsliga för exempelvis könsstereotyper (Löfgren-Mårtensson 2012). Dessa unga kan därtill uppleva svårigheter med att navigera internet som en informationskälla för sexualitetsfrågor, varför skolan ibland utgör den huvudsakliga källan för denna sortens kunskap.

Personer med kognitiv funktionsvariation är särskilt sårbara för sexuella övergrepp och utnyttjande (Nelson, Odberg Pettersson & Emmelin 2020). Därför är sexuella risker ofta ett genomgående tema och tonsättande vid diskussioner om sexualupplysning för målgruppen. Professionella behöver alltså informera om sexualitet på ett sätt som avstigmatiserar sexualitet och sexuella beteenden, men samtidigt lära ut gränser för lämplighet och förmedla risker på ett tydligt och enkelt sätt. Därmed är uppdraget att förmedla sexualundervisning på ett anpassat, begripligt, inkluderande såväl som rigoröst sätt är en uppgift som är både extensiv och komplex.

1.2 Syfte

Syftet är att, utifrån professionellas perspektiv, förstå erfarenheter från och strategier i arbete med sexualupplysning för unga med kognitiv funktionsvariation.

1.3 Frågeställningar

- Vilka strategier använder professionella sig av för att bedriva sexualupplysning för unga med kognitiv funktionsvariation?
- Vilka hinder och svårigheter stöter professionella på vid sexualupplysning för unga med kognitiva funktionsvariation?

1.4 Begreppslista

Anpassad skola: Studien använder Skolverkets definition av anpassad skola.

Anpassade grundskolan ska ge elever med en intellektuell funktionsnedsättning en utbildning som är anpassad efter varje elevs förutsättningar. Utbildningen ska bland annat ge kunskaper och värden, bidra till personlig utveckling, social gemenskap och ge en god grund för ett aktivt deltagande i samhället. Anpassade grundskolan omfattar utbildning i ämnen eller inom ämnesområden, eller en kombination av dessa. Utbildningen kan också omfatta ämnen enligt grundskolans kursplaner. (Skolverket 2023)

Professionella: Professioner som arbetar med sexualupplysning för unga med kognitiv funktionsvariation som exempelvis pedagoger på anpassad skola, fritidsledare, personal på boenden, representanter för organisationer, vårdpersonal, etc.

Kognitiv funktionsvariation: Funktionsvariationer som påverkar hjärnan, exempelvis berörande intellekt, neuropsykiatriska diagnoser såsom ADHD och ASD. Vi syftar inte på personer som endast har ADHD eller ASD utan stödbehov stora nog för att de skulle omfattas av anpassad skola.

ASD/Autistic spectrum disorder/autistismspektrumtillstånd: En neuropsykiatrisk funktionsnedsättning som påverkar hur hjärnan fungerar och hanterar information. 1177 (2023) listar vanliga egenskaper hos personer med ASD som följande:

- Det kan vara svårt att förstå vad andra menar och känner.
- Det kan vara svårt att kommunicera med andra och bli förstådd på rätt sätt.
- Vissa intressen tar upp en stor del av din tid.
- Det kan vara stressande att göra något som är nytt och ovant.
- Det kan vara svårt att bryta beteenden och rutiner som har blivit en vana.

- Du kan reagera starkt på sinnesintryck som till exempel ljud, lukter och smaker.

Sexualupplysning: Sexualupplysning som bedrivs av professionella, såsom pedagoger på anpassad skola, fritidsledare, personal på boenden, representanter för organisationer, vårdpersonal, etc.

Funkofobi: Berör kränkning, exkludering och diskriminering- samt särbehandling mot personer med funktionsvariation.

2. Kunskapsläge

2.1 Litteratursökning

För att hitta forskning för denna uppsats använde vi oss av databasen LubSearch. Vi har endast använt oss av forskning som genomgått peer-review och i första hand använt oss av forskning från och på Sverige, då vi menar att historisk och kulturell kontext såväl som skolform har betydelse för forskningsresultaten. Den utomsvenska forskning vi har tagit del av har kommit från jämförbara västländer såsom England, (flamländska) Belgien och Kanada. För att hitta relevant forskning använde vi oss av variationer av termer som *special education*, *disability*, *sex education*, *sexuality*, *adolescents*, *swe**, *attitudes* och *transformation*.

2.2 Sexualundervisningens historia i Sverige

Sexualundervisningen i Sverige har växt fram och utvecklats under 1900-talet och 2000-talet. År 1908 togs undervisning i sexuell hälsa upp i riksdagen för första gången och reformen lade fokus på att undervisa i 'det naturliga' som syftade till kunskap om reproduktion. Det argumenterades även för att informera om sexuellt överförbara sjukdomar i undervisningen för att minska spridningen bland unga men reformen avslogs och sexualundervisningen uteblev (Lindgren & Backman Prytz 2023). År 1942 infördes sexualundervisning i läroplanen för första gången som ett frivilligt inslag i undervisningen (Lindgren & Backman Prytz 2023, RFSU 2017). Implementeringen undersöktes av Skolverket år 1950 med syfte att undersöka hur undervisningen tillämpats i landets kommunala lågstadieskolor (Lindgren & Backman Prytz 2023). Undersökningens resultat visade stor variation mellan olika skolor där somliga inte bedrivit någon sexualundervisning alls med hänvisning till att det kändes obekvämt samt att det inte fanns något upplevt behov av att bedriva sexualundervisning i skolan (Lindgren & Backman Prytz 2023). Resultaten visade även att det fanns skolor där implementering av sexualundervisning varit gynnsam och fått stor uppskattning hos eleverna. Skolverket

genomförde en liknande undersökning på samtliga kommunala mellanstadie- och högstadieskolor två år senare och såg, även där, likartade resultat. Studierna belyste ett behov för ökad reglering av sexualundervisning och år 1955 blev sexualundervisning obligatorisk (Lindgren & Backman Prytz 2023, RFSU 2017).

De första riktlinjerna för sexualundervisning var vaga och generella och svåra att applicera på den faktiska undervisningen (Lindgren & Backman Prytz 2023). Skolverket publicerade 1977 en handbok för "samlevnadsundervisning" med nya riktlinjer som var inriktade på att, utöver biologisk undervisning, ta upp etiska perspektiv och uppmuntra elevernas rätt att uttrycka egna åsikter. Denna utveckling ses som ett skifte i svensk sexualundervisning där fokuset skiftade från reproduktiv kunskap till en bredare tolkning av sexualundervisning med etiska inslag (Lindgren & Backman Prytz 2023). Mot slutet av 1980-talet uttryckte skolverket ett behov av att uppdatera handboken från 1977, dels på grund av den förändrade situationen som uppstått med AIDS-epidemin och dels för generella uppdateringar. Under Skolverkets revidering av handboken upptäcktes att den inte använts av rektorer och lärare i praktiken. Man skapade således ett nytt referensmaterial istället som la vikt att vara ett bättre stöd för lärare i den faktiska undervisningen (Lindgren & Backman Prytz 2023). År 2010 byttes det existerande referensmaterialet återigen ut mot material uppdaterat baserat på lärares upplevelser av behov (Lindgren & Backman Prytz 2023).

Medvetenhet om sexuellt samtycke har ökat över de senaste tio åren, och därtill ambitionen om att prioritera undervisning om det (Whittington 2021). Det har även skett förändringar kopplade till internets utveckling där dejtingkulturen genomgått ett skifte och normen blivit att dejta på internet med olika appar och hemsidor (Bankov 2022). Internet har också lett till att pornografi blivit lättillgänglig för barn och unga och en ny kultur kring sexuella övergrepp och pedofili på internet har växt fram (Bankov 2022). Stora samhällsförändringar som dessa behöver återspeglas i sexualundervisningen. År 2022 genomgick sexualundervisningen omfattande förändringar och i samband med detta bytte sexualundervisningen namn till "sexualitet, samtycke och relationer". Tanken är att sexualundervisningen ska genomsyra alla skolämnen för att synliggöra olika aspekter och perspektiv. I samband med denna förändring har sexualundervisning på samtliga lärarutbildningar även införts (Lindgren & Backman Prytz 2023).

2.3 Ungdomars kunskaper om sexualitet

Genom internet är sexuell information och sexuellt innehåll mer tillgängligt än någonsin för unga, vilket har gjort sex ett mer öppet omtalat ämne än för tidigare generationer (Unis, Nilsson & Bjuresäter 2021). De lärare, skolsköterskor, kuratorer och barnmorskor från ungdomsmottagning som arbetade med sexualupplysning för unga som Unis, Nilsson & Bjuresäter (2021) intervjuade ansåg att ungdomar har blivit mer öppna och nyfikna vad gäller sexualitet än tidigare. De professionella menade att ungdomar idag är mer öppna om kropp och sexualitet än när de själva var i deras ålder, och att de ibland har sett saker som de professionella inte själva har. Detta pekar på en viss generationell skillnad och en utveckling mot mer öppenhet gentemot sexualitet bland de yngre generationerna.

Enligt Unis, Nilsson & Bjuresäters (2021) fynd menar lärare att unga öppet ifrågasätter, reflekterar och diskuterar sin egen sexualitet samt frågor kring sin sexuella identifiering i större utsträckning än tidigare. Därtill har det observerats att ungdomarna i många fall pratar om HBTQ-frågor utan värdering. Det förefaller alltså mer avdramatiserat än tidigare, och trots att sexualupplysarna i studien menade att homofobi fortfarande förekommer hos vissa grupper av unga, är de i generell mening mer positivt inställda än förr (Unis, Nilsson & Bjuresäter 2021).

2.4 Lärares osäkerheter och utmaningar

Det framkommer att pedagoger på anpassad skola saknar tillräcklig utbildning i ämnet om sexualundervisning, och behovet av ökade resurser och stärkta utbildningar för pedagoger är starkt (Campbell, Löfgren-Mårtenson & Santinele Martino 2020). Pedagoger på anpassad skola uttrycker själva ett behov av utökning av vidareutbildning, material och metoder för sexualundervisning. (Löfgren-Mårtensson & Ouis 2018). Därtill kan bristande tid och resurser även i traditionella grundskolan skolan utgöra ett hinder för att bygga de relationer med ungdomarna, som personal poängterar är viktiga för att kunna bemöta de känsliga och komplexa ämnen som tangerar sexualundervisning (Unis, Nilsson & Bjuresäter 2021). Sexualundervisande professionella i den traditionella grundskolan uttryckte att det var utmanande att nå ut till vissa grupper, såsom pojkar i generell mening, elever med hög frånvaro, och elever med intellektuell funktionsvariation (Unis, Nilsson & Bjuresäter 2021).

Pedagoger på anpassad skola uttrycker även osäkerhet kring hur personliga de skulle vara i förhållande till sina elever vid sexualundervisning (Nelson, Odberg Petterson & Emmelin 2020). Personal på anpassad skola känner därtill oro för hur de ska framföra informationen i sexualundervisningen och kan vara överbeskyddande i undervisningen (Löfgren-Mårtenson 2012). Enligt Nelson, Odberg Petterson & Emmelin (2020) kunde pedagoger ifrågasätta sin kompetens och lämplighet för sexualundervisning, och menade på att de ville hålla sig inom ramen för sin egen profession. Den professionella rollen beskrevs som mångfacetterad och komplex i den mening att de behöver anpassa sig efter de olika elevernas behov, och agera som bland annat lärare, socialarbetare, vän och rådgivare beroende på elev och situation (Nelson, Odberg Petterson & Emmelin 2020).

Professionella kan tycka att det är svårt att bemöta vissa ämnen och problem kopplade till sexualitet, på grund av att det är svårt att hålla sin kunskap i fas med förändringar i samhället. De såg ett behov av att kunna anpassa sig och växa i takt med dessa förändringar, och talade om behovet för kompetensutveckling om sexualitet för att kunna bemöta känsliga ämnen (Unis, Nilsson & Bjuresäter 2021). De professionella observerade också generationella skillnader och kunde notera att det ibland var svårt att bemöta elevers erfarenheter, eftersom de kunde ha bemötts av saker som de själva inte hade tidigare erfarenhet av. De professionella reflekterade över att ungdomarna kunde behöva prata om dessa erfarenheter och ämnen med någon, vilket stärkte uppfattningen om att man vid sexualundervisning behöver ha insyn i- och förståelse för ungdomars verklighet (Unis, Nilsson & Bjuresäter 2021).

2.5 Sexualitet hos personer med intellektuell funktionsvariation

Personer med kognitiv funktionsvariation och autism utvecklas kroppsligt och går igenom puberteten i samma takt som jämnåriga, och studier har visat att en överväldigande majoritet är sexuellt aktiva och onanerar. Samtidigt visar studier att färre engagerar sig i sexuella aktiviteter som involverar andra människor (Stankova & Trajkovski 2021). Unga med kognitiv funktionsvariation har mindre kunskap om sex och risker kopplade till sex, ofta mindre agens och autonomi i förhållande till sina föräldrar, och ett mer begränsat socialt liv än unga utan kognitiv funktionsvariation. Således påverkas möjligheten att tillskansa sig erfarenheter och kunskap om romantiska relationer (Heifetz et al. 2020).

Enligt Heifetz et al. (2020) förstod intervjuade unga med kognitiv funktionsvariation romantiska relationer som hängivna, seriösa och fasta, och karaktäriserade av sällskap. De intervjuade unga med kognitiv funktionsvariation hade sin dejtingdebut senare än unga utan funktionsvariation, men umgicks ändå i grupper med blandad könstillhörighet. Det visade sig inte finnas ett starkt samband mellan dejtinglivet för de unga och autonomi givet av föräldrarna. Studien visade att unga med kognitiv funktionsvariation inte ansåg sig vara överens med sina föräldrar om möjligheten att dejta. En överväldigande majoritet av de intervjuade unga var intresserade av att vara i en relation just nu och en dryg tredjedel uppgav att de för närvarande var i en romantisk relation. Drygt hälften av respondenterna hade ingått i romantiska relationer tidigare och de unga utan autism visade större kunskap om romantiska relationer och bättre sociala färdigheter än de med autism. (Heifetz et al. 2020).

Information om sexual hälsa är ofta otillgänglig för personer med kognitiv funktionsvariation och tar inte hänsyn till deras upplevelser och behov. I intervjuer med studenter med kognitiv funktionsvariation framkom stor variation gällande kunskapsnivå i ämnet och flera av respondenterna hade inte förståelse för vad sexualundervisning innebär (Löfgren-Mårtensson 2012). Campbell, Löfgren-Mårtensson & Santinele Martino (2020) menar att bristen på adekvat sexualundervisning kan öka riskerna för sexuella övergrepp och diskriminering vilket gör personer med kognitiv funktionsvariation till en mer sårbar grupp för utövare av sexuell våld. I intervjuer med unga med kognitiv funktionsvariation hade endast hälften av de tillfrågade pratat med sina föräldrar om sex, och de unga använde sig av färre informationskällor vad gäller sexuella frågor. Detta menar författarna bidrar till att göra unga med kognitiv funktionsvariation särskild sårbara för sexuella övergrepp och sexuellt riskbeteende (Heifetz et al. 2020).

2.6 Normer, normativitet och normkritik

2.6.1 Ungdomar reproducerar normer

När det kommer till uttryck för normer har forskningen som vi tagit del av belyst hur ungdomar själva bidrar till att reproducera normer. Normativa uppfattningar kring könsroller återspeglades emellanåt i ungdomars diskussioner om samtycke, och utgjorde basen för resonemang där subtiliteterna i sexuella scenarion diskuterades, där olika signaler sänds och tolkas, som ton och kroppsspråk (Whittington 2021). Detta tar sig även uttryck i ungdomars resonemang kring lämpligt sexuellt beteende på sociala medier, där samhällets normer om

“goda” och “normala” sexuella praktiker och beteenden, såsom heterosexualitet, monogami, sedlighet såväl som könsnormer reproduceras av de unga (De Ridder 2017). Unga har alltså en god förståelse för vad som anses normativt, och internaliserar dessa värderingar och praktiker för att sedan konformera till dem och reproducera dem i sitt beteende online. Unga reglerar därför sig själva nu och applicerar moraliska regler på sig själva mer än tidigare, när dessa dikterades otvetydigt av exempelvis religiösa institutioner (De Ridder 2017). Det förekom en del dömande av andra, parallellt med en rädsla för att själv bli dömd för att inte uppfylla normerna och reglerna, vilket bidrar till underhållet av normernas dominans (De Ridder 2017).

När det kommer till ungdomar med kognitiva funktionsvariationer blir det komplext, då de dels inte inryms i funktionsnormen, och dels kan ha svårt att förstå och kritiskt reflektera kring olika samhällsliga normer. Ungdomar med kognitiva funktionsvariationer anses till exempel vara mer exponerade och känsliga för könsstereotyper och orealistiska synsätt på män, kvinnor och sexualitet (Löfgren-Mårtensson, 2012). Pedagoger på anpassad skola berättar i intervjuer att deras elever inte förstår begreppet normer utan ser de rådande normerna i samhället de växer upp i som självklara. Detta gör att personer med kognitiv funktionsvariation har svårt att förstå att det finns ett alternativ till normerna de är vana vid. Pedagoger var därför försiktiga med att sätta normer mot varandra, speciellt hos de elever med föräldrar från andra kulturer som vuxit upp med andra normer då detta lätt kunde bidra till oro och ångest för eleven (Löfgren-Mårtensson & Ouis 2018).

2.6.2 Normer och intellektuell funktionsvariation

Det kan uppstå en problematik när den kroppsliga utvecklingen och sexualdriften kombineras med avsaknad av förståelse kring sociala normer rörande sexuellt beteende hos jämnåriga (Stankova & Trajkovski 2021). Normer om romantiska relationer och potentiella romantiska möjligheter brukar skapas i sociala grupper under tonåren (Heifetz et al. 2020). Då ungdomar med kognitiv funktionsvariation inte tenderar att ha ett lika socialt aktivt liv innebär det att dessa möjligheter är mer begränsade för dem (Heifetz et al. 2020). Personer med autism är intresserade och påvisar sexuellt beteende, men det krävs utbildning kring hur man kan uttrycka sexuella känslor på lämpligt sätt (Stankova & Trajkovski 2021).

Synen på och behandlingen av personer med kognitiv funktionsvariation har också betydelse för hur deras sexualitet bemöts. Personer med kognitiv funktionsvariation infantiliseras ofta, och kategoriseras som asexuella, översexuella eller oförmögna att förhålla sig lämpligt i sexuella sammanhang. Det kan leda till att personer med kognitiv funktionsvariation anses behöva skyddas, en uppfattning som är svåröfrenlig med individens rätt till autonomi och sexualitet (Nelson, Odberg Petterson & Emmelin 2020). Även föräldrar till unga med kognitiv funktionsvariation är ofta mer överbeskyddande, särskilt gentemot döttrar (Heifetz et al. 2020). Forskning visar att det finns en underliggande diskriminerande ton mot personer med funktionsvariation i skolans sexualundervisning som förstärker fördomar som att personer med funktionsvariation inte har sex, att de är sårbara och inte kan förstå komplexiteten i sexuella relationer (Campbell, Löfgren-Mårtenson & Santinele Martino 2020). Till följd av detta kan bilden av sex bli negativ och ses som något skrämmande eller förbjudet för personer med kognitiv funktionsvariation (Löfgren-Mårtensson 2012). Detta kombinerat med en heteronormativ sexualundervisning placerar HBTQ+ personer med kognitiv funktionsvariation i skymundan (Löfgren-Mårtensson 2012).

Den otillräckliga sexualundervisningen på anpassad skola bidrar till känslor av skam och stigma genom att förstärka bilden av att sex sker mellan icke-funktionsvarierade heterosexuella personer (Campbell, Löfgren-Mårtenson & Santinele Martino 2020). På grund av att ungdomar med kognitiv funktionsvariation inte är normativa utifrån samhällets funktionsnorm, kan de ibland vilja försöka anpassa sig till den för att undvika stigmatisering. I vissa fall kan det leda till försök att dölja sin funktionsvariation i strävan att delta i sexuella beteenden och handlingar som sina motparter utan kognitiv funktionsvariation (Nelson, Odberg Petterson & Emmelin 2020). Pedagoger på anpassad skola ansåg att eleverna kände skam kring sina funktionsvariationer och att de, i försök att “verka normala”, kunde utsätta sig för risker och göra sig sårbara för övergrepp. Eleverna ville enligt lärare även anpassa sig till samhällets uppfattning om normalitet genom att exempelvis återspegla och reproducera normer kring kön och sexuell läggning (Nelson, Odberg Petterson & Emmelin 2020). Bemötandet av normer och utmaningen av dem beskrevs också av pedagogerna i studien. Pedagogerna var måna om att avstigmatisera sexualitet och funktionsnedsättning, för att bemöta ovanstående problem (Nelson, Odberg Petterson & Emmelin 2020).

2.6.3 Hur normkritisk sexualundervisning kan föras

Det har skett en utveckling inom svensk skola mot att föra mer inkluderande sexualundervisning, med fokus på normkritik, anti-diskriminering och social rättvisa. (Bengtsson & Bolander 2020). Den vanliga utgångspunkten har i sexualundervisning varit att utgå ifrån en heteronorm, och presentera icke-normativa sexuella läggningar som ett slags eget tillagt ämne, med målet om att instifta tolerans (Bengtsson & Bolander 2020). Sexualundervisningen som bedrivs på anpassad skola specifikt beskrivs också som otillräcklig och heteronormativ (Campbell, Löfgren-Mårtenson & Santinele Martino 2020).

Ett mål med den normkritiska sexualundervisningen i den traditionella grundskolan som undersöktes av Bengtsson & Bolander (2020) var att presentera alla sexuella läggningar utan hierarkisering, och integrera HBTQ+-frågor och representation i undervisningen. Detta genom att ha utgångspunkt i kroppen, sexuella känslor och praktiker, och lust. Lärarna ville ta avstamp i de positiva aspekterna av kroppen och dennes roll i sexualitet, för att sedan diskutera risker kopplade till sex, en vändning av narrativet som traditionellt dominerat sexualundervisning (Bengtsson & Bolander 2020). Pedagogerna poängterade att de inte ville göra antaganden om eleverna, och att de utgick ifrån att det fanns en stor mångfald bland dem gällande bland annat sexuell erfarenhet, sexuell- och könsidentitet och religionstillhörighet (Bengtsson & Bolander 2020).

Språkanvändning uppfattades som ett verktyg för social inkludering och normkritik och användes med reflexivitet av lärarna (Bengtsson & Bolander 2020). Detta kunde exempelvis ta sig uttryck i att lärarna var måna om att använda och normalisera könsneutrala termer, såsom pronomenet hen eller partner i förhållande till relationer. Det uppkom också att lärarna var måna om att använda verkliga ord för vulva, snarare än otydliga försköningar såsom "där nere" (Bengtsson & Bolander 2020).

Vid anpassning av sexualundervisning på anpassad skola är det viktigt att behålla ett normkritiskt och inkluderande perspektiv (Löfgren-Mårtenson 2012). Bengtsson & Bolander (2020) kunde skönja ett fokus på att använda "korrekt språk" snarare än att försöka gemensamt och dynamiskt dekonstruera normer. Lärarna kunde reflektera över om det gick att skapa förändring genom att bara ha ett inkluderande språk, utan att specifikt adressera samhällets normer och motverka dem (Bengtsson & Bolander 2020). Bengtsson & Bolander (2020) menar också att det stora fokus på språkanvändning i normkritiskt syfte även kan ha en

exkluderande effekt, där språkliga färdigheter kan utgöra en barriär för vissa att kunna delta på samma villkor. Detta är särskilt relevant vad gäller sexualupplysning på anpassad skola, där innehållet måste anpassas och göras lättbegripligt för eleverna (Nelson, Odberg Petterson & Emmelin 2020).

2.7 Sexualundervisning i anpassad skola

Enligt Löfgren-Mårtenson och Ouis (2018) är sexualundervisningen på anpassad skola för generell och misslyckas ofta med att möta elevers behov. Undervisningen brister i att tillhandahålla anpassningar till personer med varierande grad av kognitiv funktionsvariation och stora delar av personalen på anpassad skola saknar redskap och tillräcklig utbildning i ämnet (Löfgren-Mårtensson 2012). I Löfgren-Mårtenssons (2012) intervjuer med ungdomar med kognitiv funktionsvariation uppger, de som kan minnas att de haft sexualundervisning, att den varit för knapp eller för svår att förstå men visar intresse för att lära sig mer i ämnet.

Föräldrars inställning till sexualundervisning har också påverkan på elever med kognitiv funktionsvariation (Löfgren-Mårtenson & Ouis 2018), det är således betydelsefullt att informera föräldrar om vikten av sexualundervisning (Stankova & Trajkovski 2021). I intervjuer berättar pedagoger på anpassad skola att de elever med föräldrar som är positivt inställda till sexualundervisning deltar och har, liksom sina föräldrar, en god inställning. Samma mönster ses bland de elever vars föräldrar är negativt inställda (Löfgren-Mårtenson & Ouis 2018).

I intervjuer med pedagoger på anpassad skola i Sverige framgick det att deras syn på sexualundervisning för elever på anpassad skola var att anta utmaningen att vägleda sina elever in i vuxenlivet (Nelson, Odberg Petterson & Emmelin 2020). Pedagogerna vill skapa ett öppet klimat och lära sina elever en mängd färdigheter och förväntningar kopplade till sexuella relationer och att navigera samhället, på ett sätt som är anpassat samt förmedlas och kommuniceras efter deras förmågor. Nelson, Odberg Petterson och Emmelin (2020) menar att elevernas tillgänglighet till information om sexuella frågor kan begränsas, baserat på exempelvis familj, hemmiljö och möjlighet att navigera internet. Dessa faktorer kan försvåra deras möjligheter att tillskansa sig pålitlig information om sexualitet. Eleverna är en heterogen grupp vad gäller funktionsvariation och sexuella erfarenheter, så väl som sociala förmågor och erfarenheter, vilket utgör en utmaning i hur man balanserar och bemöter ämnet i ett

blandat klassrum (Nelson, Odberg Petterson & Emmelin 2020). Denna heterogenitet medför även svårigheter i att hitta material till sexualundervisning i form av böcker och filmer som är lätta att förstå men inte uppfattas som 'barnsliga' för elever med kognitiv funktionsvariation (Löfgren-Mårtenson & Ouis 2018).

Sexualundervisning på anpassad skola bör vara utformad för att anpassas efter unika behov på individnivå, och en viktig del av undervisningen är att träna på att tolka sexuella signaler och koder vilket ofta saknas (Stankova & Trajkovski 2021; Löfgren-Mårtenson & Ouis 2018).

Metoden "Social Stories" som inkorporerar denna form av träning användes vid sexualundervisning riktad till personer med autism i en undersökning av Stankova och Trajkovski (2021). Undersökningen visade en markant ökning i kunskap hos eleverna. Metoden använder historier med medföljande illustrationer för att utveckla sociala färdigheter och beteenden bland personer med autism. Historierna väljs ut för att beröra något som eleverna intresserar sig för i syfte att underlätta lärandet. Historierna beskriver olika sociala situationer och under undervisningen diskuterar pedagogen med eleverna vad som anses lämpligt att svara och reagera i olika skeden av historien (Stankova & Trajkovski 2021).

3. Teori

I följande kapitel redovisas valet av teori, Crip theory. Teorin sammanfattas samt problematiseras och avslutas med en motivering för vald teori gällande dess relevans för studien. Slutligen redogörs för Sexual Script theory som används som ett komplement till crip theory i analysen.

3.1 Crip theory

Crip Theory myntades av Robert McRuer, amerikansk teoretiker inom funktionsvariations- och queerstudier, år 2006. Crip theory tar sin utgångspunkt i queerteori och jämför heterosexualitet med icke-funktionsvarierade kroppar. På samma sätt som heterosexualitet blir en icke-identitet och ses som det "naturliga", blir icke-funktionsvarierade kroppar en icke-identitet som inte ifrågasätts till skillnad från funktionsvariation och queerness som utformas som en motpol till respektive "normalitet" (McRuer, 2006). Crip theory sätter därför vår forskningsfråga i ett normkritiskt sammanhang och assisterar oss i att analysera intersektionen mellan sexualitet och funktionsvariation.

Ordet “crip” används, i likhet med “queer” i queerteori, av den berörda gruppen för att ta tillbaka ett ord som tidigare använts som skällsord. Ordet “cripple” har historiskt använts i negativ bemärkelse och varit synonymt med en person som inte är normal, inte tillräcklig, eller en person som det bör tyckas synd om. Crip theory tar tillbaka ordet, och teorin ställer sig emot funktionsnormen. Teorin ifrågasätter även förväntningen på personer med funktionsvariationer att anpassa sig till samhällets syn på vad som är “normalt”, och pressen att sträva efter att komma så nära normativitet som möjligt. Istället ska personer med funktionsvariation göra uppror mot normativiteten genom att vara som de är, med stolthet (McRuer 2006).

McRuer myntar, i sitt verk “Crip Theory: Cultural Signs of Queerness and Disability” (2006) begreppet “compulsory able-bodiedness”, som bidrar till skapandet av funktionsvariation. Han likställer begreppet vid “compulsory heterosexuality”, som skapar “queerness”, och menar att de båda begreppen är sammanflätade. Funktionsvariation och queerness som minoritet till icke-funktionsvarierade kroppar och heterosexualitet blir ett sätt att legitimera majoritetsgruppen eller den normativa gruppen. Majoritetsgruppen är beroende av en minoritet att ställas mot och det bildas därav en obalans, vad gäller makt, mellan de två, inte endast på grund av en av grupperna infaller i normen utan även på grund av att den “starkare”, mer inflytelserik gruppen, är i behov av att dess motpol förblir en minoritet. Ett avskaffande av funktionsnormen skulle innebära att icke-funktionsvarierade kroppar förlorar de fördelar som kommer med att tillhöra normen (McRuer 2006).

McRuers grundteori (2006) har bland annat fått kritik för att inte inkludera kognitiv funktionsvariation. Löfgren-Mårtensson (2012) argumenterar för att teorin är överförbar på kognitiv funktionsvariation. Dels då det många gånger finns ett överlapp mellan de två, men även då McRuers generella beröringspunkter inte enbart är applicerbara på fysisk funktionsvariation, trots att författaren uteslutande använder det i sina exempel. Då teorin har ett normkritiskt perspektiv och berör funktionsvariation och dess koppling till sexualitet anser vi att den är väl lämpad för att studiens syfte, att undersöka professionellas erfarenheter av och strategier för att förmedla information om sexualitet till unga med kognitiv funktionsvariation vid sexualupplysning.

3.2 Sexual scripts

Sociologerna Simon & Gagnons (2017) Sexual script theory är ett sätt att förklara mänsklig sexualitet, sexuella beteenden- och praktiker ur ett socialt perspektiv. Sexual script theory avvisar den dominerande essentiella uppfattning av människan, som en universellt lik varelse oberoende av kulturell, historisk och ideologisk kontext. Enligt författarna är härskande uppfattningar om vad som är ”naturligt” och universellt mänskligt särskilt påtagliga i synen på sexualitet, där biologi och reproduktion överordnas sociala faktorer. Istället bör sexualitet förstås utifrån sexual scripts, som är sexuella normer som antas och internaliseras genom socialisering. Sexual script theory kommer alltså ha en roll i vår analys för att förstå hur sexualitet, samt sexuella praktiker- och beteenden förmedlas av professionella för unga med kognitiv funktionsvariation.

När sex förstås utifrån en uppfattning av vad som är naturligt och evolutionärt betingat, finns det även sex som uppfattas som onaturligt. Det naturliga har ett reproduktivt syfte och är förenligt med religiösa regler, medan det onaturliga är syndigt, evolutionärt ogynnsamt- eller meningslöst, och patologiskt. Värderingar av sexualitet och sexuella praktiker är i förening med värderingar om kroppar, och vad som är normalt, normativt och friskt. Det som bryter mot dessa ”regler” anses i stället perverst och syndigt, och inte sanktionerbart. Synen på vad som är normalt och naturligt är däremot kulturellt, ideologiskt och historiskt betingat, och därmed varierande i tid och rum och således föränderligt.

Enligt Simon & Gagnon (2017) är myten om naturlighet så betrodd att de sociala aspekterna av sexualitet skymms. Sexuella praktiker ska istället förstås som formade av sin sociala omgivning, och de sociala script som blivit inlärd av individen som utför praktikerna. Sexuella praktiker är förstådda utifrån dessa sexual scripts, och det är genom dem som så vi organiserar och filtrerar information och beteenden. Vi uppfattar situationer som sexuella först när de är förenliga med antagna sexual scripts. Ifall de inte organiseras i enlighet med scripten, uppfattar vi dem inte som sexuella. Sexuella script innefattar exempelvis vilka sorters personer sexuella akter sker mellan (heterosexuella parter i monogama förhållanden), var de är situerade (privat miljö), deras kroppar (”friska”, rena), i vilken ordning sexuella akter sker, och hur och när det avslutas (vid orgasm hos en av- eller båda parter). Detta sker interpersonligt, i att scriptet ömsesidigt måste förstås utifrån gemensamma socialt och

kulturellt betingade konventioner. Skriptet fungerar också personligt på så vis att det behöver följas för att väcka sexuell lust hos individen.

Sexual scripts är inlärd från barndom via socialisering, där kulturella och ideologiska uppfattningar om moral projiceras på individer. Att följa scripten leder till bekräftelse medan motsatsen leder till sociala sanktioner via exempelvis dömande reaktioner eller tillsägningar.

Sexual script theory kommer stödja oss i vår analys av bemötandet av unga med kognitiv funktionsvariationers sexualitet i sexualupplysning. Unga med kognitiv funktionsvariation är kategoriskt exkluderade ur samhällets sexual script, på grund av att det har sin utgångspunkt i normativitet. Dessa unga inryms inte i skriptet eftersom de inte tillhör funktionsnormen. De har även svårt att inrymmas i skriptet på grund av att de i lägre grad än andra unga tillåts autonomi och tillgänglighet till privata miljöer. Den begränsade tillgängligheten till privata miljöer och autonomi följer även dessa personer in i vuxenlivet. Slutligen är det normativa idealet om monogama förhållanden också mindre tillgängligt för dem. Ytterligare en aspekt av detta är att unga med kognitiv funktionsvariation kan ha svårt att uppfatta normer och anta mer subtila och implicita regler, varför det är möjligt att dominerande sexuella script inte internaliseras av dem i sin helhet.

Sexual script theory utformades däremot under en annan historisk och kulturell kontext än den vi lever i idag. Det skedde stora rörelser mot social förändring under 70-talet, vilka berörs av författarna. Sedan dess har ännu mer hänt gällande könsidentitet- och roller, jämlikhet mellan kön, HBTQ-rörelsen, sekularisering, giftermål som norm för monogama relationer, etc. Det har skett en ökad öppenhet, varför sexual scripts är mindre rigida (i Sverige) än vad de var i 70-talets USA. Detta till trots kan samtida ideal och normer ännu skönjas i Simon & Gagnons (2017) beskrivning av sexual scripts.

4. Metod

I följande kapitel redovisas studiens metod. Nedan följer metodologiska överväganden följt av urvalsprocessen. Därefter tas studiens tillförlitlighet upp, följt av en kartläggning av hur det insamlade materialet bearbetats i analysen. Slutligen behandlas studiens etiska överväganden.

4.1 Metodologiska överväganden

Kvalitativ metod i form av semistrukturerade kvalitativa intervjuer används vid insamling av empiriskt material. Då undersökningen syftar till att undersöka professionellas erfarenheter av- och strategier och utmaningar för sexualupplysning anser vi att intervjuer är den mest lämpliga metoden för detta ändamål.

Vi valde att föra semistrukturerade kvalitativa intervjuer då de kan vara dynamiska. Med denna metod kunde vi anpassa frågorna vi ställt och även ordningen, beroende på svaren och spåren vi fick av våra respondenter. Några av de intervjuade kom tidigt in på ämnen som vi planerat att ta upp senare i intervjun. Med intervjumetoden kunde vi då ändra ordningen av resterande frågor och anpassa de frågor som redan berörts för att förhindra upprepningar. Vi anser att detta faciliterade en flerdimensionerad och nyanserad materialinsamling, i enlighet med Eriksson-Zetterquist & Ahrne (2015, s. 38). Med hjälp av kvalitativa semistrukturerade intervjuer hade vi möjlighet att anpassa vår strategi efter behov (Eriksson-Zetterquist & Ahrne 2015, s. 38). Intervjuer gav oss alltså möjlighet till flexibilitet och fördjupning i vår materialinsamling. Vi menar att valet av semistrukturerad kvalitativ intervju av denna sort tillät oss som intervjuare att anpassa oss efter intervjupersonerna samt att följa de spår som uppstod under intervjuernas gång, även de som varit oförutsedda sedan tidigare. Detta eftersom vi, i enlighet med vårt syfte, intresserat oss för professionellas strategier för och erfarenheter av att bedriva sexualupplysning för unga med kognitiv funktionsvariation, och förutsatt att de kommer introducera ämnen och teman under intervjun som vi inte varit förberedda på sedan innan.

Med hjälp av intervjuformens struktur, förberedda intervjuguider (se bilaga 2, 3 & 4), samt ett reflexivt förhållningssätt var det vår uppgift att hålla intervjun inom ramen för undersökningen, trots att vi höll oss lite öppna för nya spår under intervjuernas gång. En strukturerad intervju skulle inte ha varit lika tillåtande för anpassningar och vi menar att denna intervjuform skulle ha varit begränsande för vår studie med hänvisning till dess syfte.

4.2 Urval

Med studiens begränsade omfattning i åtanke samt att många delar av arbetet ofta tar längre tid än beräknat (Svensson & Ahrne 2015, s. 31) bedömde vi att prioritera ett brett urval i sökandet efter respondenter. Sökandet av respondenter utgick, till en början, utifrån följande kriterier; möjliga respondenter ska vara anställda som pedagoger på anpassad skola, sedan minst ett år tillbaka, samt ha bedrivit någon form av sexualundervisning under denna anställning. Vi utgick initialt även från närområdet och begränsade sökandet till Skåne för att ha möjlighet att bedriva intervjuerna på plats.

Efter omfattande försök utan framgång att rekrytera ett tillräckligt antal intervjupersoner utifrån dessa kriterier inom tidsramen för uppsatsarbetet, gjorde vi valet att bredda vårt perspektiv och frågeställning. Vi utökade kriterierna till professionella som arbetar med unga med kognitiv funktionsvariation och som i sitt arbete har bedrivit sexualupplysning för dessa unga. Dessa kriterier innefattade fortsatt pedagoger på anpassad skola, men tillät oss också att intervjua en representant från en ideell organisation, som bland annat arbetar med sexualupplysning för unga med kognitiv funktionsvariation, samt en fritidspedagog som arbetar på en fritidsgård inriktad på ungdomar med kognitiv funktionsvariation. Intervjuguiden som utformats för pedagoger på anpassad skola (se bilaga 2) justerades inför resterande intervjuer och frågorna riktades mot professionen (se bilaga 3 & 4). Vi valde därtill att utöka de geografiska kriterier vi utgått från för att innefatta möjliga respondenter i hela Sverige, till skillnad från endast Skåne, och att erbjuda intervjuer per digital länk för att öka chansen att få intervjuer.

I utökningen av kriterierna för respondenter fick vi en bredare grund med större variation av perspektiv, då de intervjuade mötte de unga i olika sammanhang. De kunde då erbjuda ett bredare spektrum av infallsvinklar vilket bidrog till ett mer nyanserat material. De olika kontexter de professionella arbetade i var som följande: representanten från den ideella organisationen hade ett övergripande perspektiv på sexualupplysningen för unga med kognitiv funktionsvariation i Sverige. Pedagogerna som arbetade inom anpassad skola mötte de unga dagligen i en strukturerad och kontrollerad miljö medan fritidspedagogen, som även mötte de unga i vardagen, hade större frihet i mötet med de unga och en mindre reglerad relation.

Dessa olika förutsättningar informerade deras erfarenheter och gav oss därför mer dynamisk empiri.

Inför den första kontakten med möjliga respondenter utformade vi ett mail innefattande en kort beskrivning av undersökningen samt intervjuens beräknade tidsspann (se bilaga 1). Två av fyra intervjuer utfördes på plats och den andra hälften utfördes digitalt via videoplattformen Teams.

4.3 Tillförlitlighet

Vid genomförandet av intervjuerna har vi, i strävan efter trovärdighet, förhållit oss till de regler som finns för korrekt utförande av intervjuer. Vi har, med hjälp av följdfrågor under intervjuerna, säkerställt att vi förstår våra intervjupersoner och undviker missförstånd. Vi har även, efter genomförda intervjuer, gjort gällande att vi kan komma att ta kontakt för eventuella klargöranden. Detta ansågs slutligen inte nödvändigt efter genomförda intervjuer då materialet var tillräckligt tydligt och omfattande.

I egenskap av att vara en kvalitativ undersökning skapade vi en kontextuellt bunden bild av det som studerats (Bryman 2018, s. 468). För att resultat ska kunna vara överförbara och applicerbara i olika situationer och kontexter, måste de vara rika (Bryman 2018, s. 468). Vi har således strävat efter att fånga så mycket djup och nyanser som möjligt i studien, för att kunna se den som överförbar. Denna strävan var begränsad då studien, på grund av resursbrist i form av tid och omfång, inte är särskilt omfattande.

Trots breddat perspektiv, längre tid och omfattande intervjuförfrågningar förmådde vi inte få mer än fyra intervjuer. Dessa intervjuer hade ett genomsnittligt omfång på cirka 45 minuter. Ursprungligen var vårt mål att genomföra minst fem. Detta anser vi innebär en brist för vår studie, som vi valt att komplettera med hjälp av en omfattande och bred redogörelse för tidigare forskning på ämnet. Detta anser vi bidrar till tillförligheten trots att antalet intervjuer är i underkant.

Bryman (2018, s. 470) menar att en studies tillvägagångssätt ska redovisas för att intyga pålitlighet. Detta har vi gjort i vår studie genom att redogöra för urvalsprocessen, vilka beslut vi gjort under arbetets gång samt transkriberade intervjuer.

Som utförare av studien behöver vi vara självmedvetna för att kunna styrka och konfirmera resultaten. Vi behöver enligt Bryman (2018, s. 470) vara introspektiva gällande våra egna värderingar. Med utgångspunkt i självmedvetenhet kring vår förförståelse och våra värderingar har vi verkat för att inte låta dessa influera studien. Detta självreflekterande förhållningssätt har vi anammat och bevarat under studiens gång för att kunna producera resultat med så hög tillförlitlighet som möjligt. Då vårt förhållningssätt hade kunnat påverka intervjupersonerna i deras svar resonerade vi kritiskt över vår roll och var medvetna om den under genomförandet av intervjuerna. Detta gjorde vi exempelvis genom att vi medvetet under intervjuerna försökte undvika att ställa alltför ledande frågor enbart i syfte att styrka våra teser samt strävade efter att skapa ett öppet klimat.

4.4 Bearbetning och analys

För att skapa ordning i det empiriska materialet har vi kodat det genom att lokalisera återkommande begrepp och meningar som är i enlighet med syftet för undersökningen. Efter genomförd kodning utläste vi övergripande teman i empirin och, utifrån våra tolkningar, sorterade vi koderna in i dessa teman. Utöver att förenkla och tydliggöra materialet, har vi strävat efter att fånga så många nyanser som möjligt i kodningen för att skapa rikare teman som innefattar djup. Vi har genomgående reflekterat över, samt hållit i åtanke att inkludera alla sorters svar och åsikter från intervjupersonerna under kodningen, för att säkerställa mångfald och att inte styra materialet i en viss riktning för att bekräfta våra antaganden.

Som tidigare nämnts i syftet och frågeställningarna intresserar vi oss för intervjupersonernas beskrivningar och erfarenheter av hinder och strategier i sexualupplysningen. Vi intresserar oss för huruvida de upplever sig ha de redskap de behöver, hur dessa redskap ser ut samt vilka svårigheter de möter. Med utgångspunkt i detta skapade vi följande teman; *utmaningar*, *strategier*, *beskrivningar av de unga*, *normativitet* och *sexualupplysning*.

Vissa teman var redan förutbestämda, såsom *sexualupplysning*, *utmaningar* och *strategier*, medan temana *beskrivningar av de unga* och *normativitet* tillkom under bearbetningens gång utifrån materialets natur.

4.5 Etiska överväganden

I början av intervjuerna inhämtade vi samtycke från respondenterna muntligen. I enlighet med kravet om informerat samtycke informerade vi respondenterna om studien, hur vi kommer lagra materialet och hur intervjuerna kommer bedrivas, samt understryker att respondenterna kan undandra sitt medverkande närhelst under studiens gång. Vi informerade de medverkade om att de kommer få ta del av studien när den är godkänd och att vi efter godkännande av studien kommer förstöra det insamlade materialet. Vi informerade även de intervjuade om att vår handledare eventuellt skulle få tillgång till transkriberingarna, vilket de samtyckte till. Vid framställning av intervjufrågor bör man reflektera över huruvida frågorna rör något respondenterna skulle kunna uppfatta som personligt eller känsligt samt hur vi ställer frågorna (Eldén 2020, s. 102). Med hänvisning till detta såg vi över frågornas karaktär och innehåll samt intervjuguiderna och gjorde justeringar tillsammans med vår handledare innan påbörjade intervjuer. Detta för att försäkra oss om att frågorna som ställs inte är av för känslig karaktär samt att frågorna är formulerade på ett lättförståeligt vis.

Vid anonymiseringen av respondenterna tog vi ordval i beaktning och var eftertänksamma i vilket språk vi använde, för att inte influera läsarens uppfattning och tolkning av den (Eldén 2020, s. 132). Respondenternas kommun, arbetsplats eller namn skrevs inte ut i studien och de beskrevs endast utifrån sin yrkesroll. Beskrivningar av respondenterna hölls alltså neutrala och enkla. Det insamlade materialet från intervjuerna har lagrats på USB-stickor för att undvika molntjänster.

5. Analys

Följande analys är indelad i fyra huvudrubriker; *innehållet i sexualupplysning, synen på den egna rollen, strategier och utmaningar* samt *normativitet och normkritik*. Den första rubriken är ämnad att utgöra exposition och sätta resterande analys i ett sammanhang, då den beskriver sexualupplysningen som bedrivs. Den andra rubriken fördjupar sig i de professionellas syn på sin egna roll i förhållande till sexualupplysningen de bedriver, målgruppen de arbetar med samt miljöerna den bedrivs i. Dessa två första rubriker lägger grunden för den tredje, vilken behandlar de strategier och utmaningar som de professionella förfogar respektive navigerar vid sexualupplysning. Strategier och utmaningar behandlas under samma rubrik då de samspelar med varandra, eftersom de strategier de professionella utvecklat är i respons till de svårigheter de möter i sitt arbete med sexualupplysning för unga med kognitiv

funktionsvariation. Slutligen analyseras behandlingen av normativitet och normkritik i sexualupplysningen; dess funktion, förutsättningar och resultat.

5.1 Innehållet i sexualupplysningen

De intervjuade professionella beskriver innehållet i sexualupplysningen de bedriver som kretsande kring samtycke, kroppen och dess funktioner, sexualitet och könsuttryck, hygien, relationer, sex och reproduktion. Riskorienterade aspekter såsom könsöverförbara infektioner ingår också i sexualupplysningen, men tar betydligt mindre plats i de intervjuades utsagor. De professionella fokuserar främst på samtycke, relationer och sex, vilka bedöms som mer positiva och främjande aspekter av sexualupplysning, jämfört med den tidigare utgångspunkten i sexuella risker (Bengtsson & Bolander, 2020).

Bland det som förmedlas till de unga återfinns teman som inte har en utpräglad koppling till sexualitet. Självkännedom och förståelse för vad man själv vill återkommer i de professionellas utsagor. Sexualupplysningen inbegriper att ge verktyg, ordförråd och utveckla självmedvetenhet för att främja de ungas uttrycksförmåga och förståelse för upplevelser och känslor. De professionella vill med detta inpränta på deras målgrupp olika sätt att kommunicera vilja respektive ovilja att ingå i sexuella handlingar.

Denna kommunikationsförmåga ansågs vara en betydande färdighet att främja eftersom personer med kognitiv funktionsvariation anses vara särskilt sårbara för övergrepp, och uppfattas ha svårt att uttrycka sina känslor och vilja på ett tydligt sätt. Dessa faktorer tillhör det som ligger utanför sexualitet, men som är nödvändiga förutsättningar för hälsosamt sexuellt umgänge och relationer. I och med detta ser vi att sexualupplysning för unga med kognitiv funktionsvariation inte bara innefattar sexualitet, utan även sådana färdigheter och verktyg som anses komma naturligt för normativa unga, särskilt hur man navigerar relationer och förstår sociala sammanhang.

5.1.1 Förbereda för livet

Kärnan i de professionellas utsagor är målet att förbereda de unga för livet, något som återspeglar tidigare forskningsfynd om pedagogers syfte med sexualundervisning på anpassad skola (Nelson, Odberg Petterson & Emmelin 2020). Denna förberedelse innefattar dels kunskap om- och vägledning i hur man på egen hand söker ytterligare information från säkra

källor när man inte längre går i skolan eller på fritidsgård. De tidigare nämnda verktygen för hur man navigerar relationer och förstår sina egna och andras känslor anses också vara viktiga när man gör sin debut in i den stora världen som vuxen. En ådra genom förberedelsen på livet som går att uttolka är dock skolningen i hur man handlar efter samhällets förväntningar.

Ett vanligt återkommande tema i intervjuerna berör just upplysning om hur man betar sig rätt, och att framföra för de unga vad som inte är acceptabelt beteende eller acceptabla handlingar. Dessa uppkommer i form av att förstå sociala sammanhang och koder, lämpligt respektive gränsöverskridande beteende, vad som är lämpligt att fråga om, och vad som bör bedömas som privat och offentligt. Dessa berör exempelvis onani eller nakenhet i offentliga miljöer och att inte göra oönskade och ihärdiga närmanden mot andra. I en exemplifierande anekdot från fritidspedagogen uppvaktade två unga en person samtidigt, med förväntningen att de båda skulle ingå i ett förhållande med denne, trots dennes ointresse. I det fallet blev de tillsagda av den professionella att respektera personens ovilja, och att dessutom inte förvänta sig att hen skulle vilja bli tillsammans med dem båda. Det uttrycktes däremot sekundärt för de unga att det är okej att vilja vara i polygama förhållanden. Ett återkommande sentiment är att de professionella själva förstår och uppskattar de ungas uttryck för deras olikhet, men att *andra* kanske inte skulle det och att det kan vara obekvämt för *andra* att handskas med. Dessa *andra* är i vissa fall andra professionella, men förstås även som en slags gestalt för samhället.

Den förberedelse för livet som de professionella vill rendera är på sätt och vis en förberedelse på ett annat liv än det många av de unga kommer ha. Många av de intervjuade tar själva upp att dessa unga är särskilt påpassade, och att de, på grund av sina funktionsvariationer och stödbehov, sällan är i enrum. Detta kommer i många fall utgöra en konstant genom ungdomarnas liv, då de i vuxen ålder kommer vara i behov av stödinsatser enligt LSS, såsom personlig assistans, bostad i gruppboende omringade av stödpersonal, daglig verksamhet, etc. Det innebär ett liv där de i praktisk mening inte kan följa samhällets sexuella skript om att sexuella akter utförs i det privata rummet, eller där kroppen endast visas för individen själv och en selekterad grupp andra personer genom livet (Simon & Gagnon 2017).

Förväntningen på ett liv i monogam och privat tvåsamhet med en egen sfär och bostad är i dessa ungas fall inte alltid realistisk och kanske ej heller önskvärd för personerna i fråga.

Makten att definiera det acceptabla och lämpliga, och vad som är förenligt med det sexuella skriptet respektive det motsatta tillhör därmed inte de unga själva, utan de vuxna som har

auktoritet i frågan. De professionellas auktoritet är explicit och förväntad i särskilda kontexter och miljöer, såsom rollen lärare i skolan, eller fritidsledare på fritidsgård då den är närmast intrinsisk till miljön. Därtill hör att vuxna i allmänhet är i maktposition i förhållande till barn och minderåriga.

Makten att vidmakthålla och förmedla det sexuella skriptet kan också ha sitt upphov i närheten till det normativa. Eftersom de professionella inte har kognitiva funktionsvariationer, är det även de som får bedöma vad som är acceptabelt och lämpligt beteende enligt normen. Den som i egenskap av att ha kognitiv funktionsvariation inte kan inrymma samhällets funktionsnorm har därför inte heller makten att definiera dess regler. Detta till trots ska de i den mån det är möjligt skolas till att följa reglerna av den anledning att dessa normbrott avviker alldeles för mycket från samhällets förväntningar om lämpligt beteende.

Sammanfattningsvis karaktäriseras sexualupplysning riktad mot unga med KF av en ständig balansgång mellan att lära ut ett önskvärt normativt beteende och att försöka motarbeta normer som anses mindre önskvärda. Detta samtidigt som sexualupplysarna alltså försöker att inte skambelägga och stigmatisera de ungas beteenden.

5.2 Synen på den egna rollen

Under samtliga intervjuer har synen på den egna rollen varit ett genomgående inslag. De intervjuade belyser vikten av individuella anpassningar och anpassningar efter gruppen för att nå ut till så stor andel av de unga som de möter som möjligt. Det föreligger ett stort ansvar på de professionella som möter eleverna att utveckla och genomföra de anpassningar de ser lämpliga för de enskilda klasser eller grupper de möter samt på individnivå. Skolverkets publicerade anpassningar för anpassad skola är i majoriteten av fallen, enligt de intervjuade, inte tillräckligt anpassade eller specifika för att användas som de är. I en av intervjuerna berättar en av de intervjuade pedagogerna på anpassad skola hur hen använder materialet från Skolverket som en utgångspunkt för att skapa eget material i samråd med kollegor. Den intervjuade belyser vikten i att vara normkritisk i framställande av material samt att framställa informationen tydligast möjligt med hjälp av bilder, text, videos samt kroppsspråk. Liknande anpassningar berörs även i resterande intervjuer. Man kan utläsa en stark personlig koppling till det egenanpassade materialet hos de intervjuade och en medvetenhet kring vikten av sin roll.

5.2.1 En trygg miljö

I intervjuerna förekommer frekvent hänvisningar till ”andra” i förhållande till hur den professionelle särskiljer sig i sitt arbete med de unga. ”Andra” innefattar framförallt övrig personal på arbetsplatsen eller hur andra arbetsplatser arbetar med unga med kognitiv funktionsvariation. Det förekommer även flertalet jämförelser med den traditionella skolan. Traditionell skola används som jämförelse, dels för att påvisa likheter som exempelvis att eleverna på anpassad skola i flera avseenden är ”som andra jämnåriga”, dels för att belysa olikheter mellan de två skolformerna.

Det finns en tydlig strävan efter att skapa en trygg miljö för de unga och i flera fall hänvisar de intervjuade till att unga med kognitiv funktionsvariation löper stor risk för utsatthet om de hamnar i fel händer. I intervjuerna förefaller en syn på att den egna arbetsplatsen och det egna mötet med de unga är en trygg plats och att ”faran” kan förekomma på andra platser eller i relation med andra professionella. De intervjuade talar om hur de jobbar för att öka medvetenheten kring risker bland unga med kognitiv funktionsvariation. Det kan finnas en problematik i att se på den egna domänen som alltigenom trygg och upplysa eleverna utefter att andra platser kan vara otrygga eller farliga.

Trots att det kan vara problematiskt att se det egna mötet med de unga som en alltigenom trygg relation är det givetvis vitalt att sträva efter att alla ska känna sig trygga i mötet. Det krävs att den professionelle, trots goda intentioner och strävan efter att skapa trygga miljöer, reflekterar över den egnes maktposition och har en medvetenhet kring att risker för exempelvis sexuella övergrepp och utnyttjande av de unga alltid är närvarande. Att alltid vara medveten om att de unga kan bli utsatta minskar riskerna för att övergrepp går obemärkta förbi då det sker på en till synes ”trygg” plats.

5.2.2 Eldsjälen

Vanligt förekommande bland de intervjuade professionella är en passion för yrket och ungdomarna de möter samt ett personligt intresse för sexualupplysning. De intervjuade talar inspirerade kring sitt arbete med unga med kognitiv funktionsvariation, och sexualupplysningen framställs som en vital del av undervisningen för de unga. Detta

återkommande tema exemplifieras med nedan citat från en av pedagogerna på anpassad skola som intervjuats, besvarande frågan *Tycker du att sexualundervisning för denna grupp är viktigt? Varför?*

...jag tycker att det är viktigt privat, JAG tycker att det är jätteviktigt att lyfta jämställdhetsfrågor, allas lika rätt, och att jag vill verkligen avdramatisera att de får inte- de får tycka att det är pinsamt men JAG kommer bara svara som att "ja, men det är väl ingenting-" alltså att de måste känna att det här är inget konstigt. Eh, så att det är väl delvis ett personligt engagemang.

De intervjuade redogör för det personliga intresset av sexualupplysning och talar om att de personligen, i de flesta fall, inte tycker att ämnet är svårt att ta upp samt att det inte finns specifika delar av sexualupplysningen som är särskilt obekväma att prata om. Däremot nämner flera av de intervjuade att de har kollegor som kan tycka att ämnet är svårt att upplysa om. I en av intervjuerna hänvisar den professionella till en kollega som, på grund av personliga anledningar, inte känner sig bekväm att leda alla delar av sexualupplysningen. På arbetsplatsen tog man gå hjälp av sina kollegor som fick vara med och stötta upp, eller hålla i, delarna som den professionelle inte kände sig bekväm med. Osäkerheten kring ämnet hos professionella återfinns i tidigare forskning av Nelson, Odberg Petterson och Emmelin (2020) som även belyser balansgången mellan det professionella och det personliga i sexualupplysning.

De intervjuade beskriver sammanfattningsvis synen på den egna rollen med en stark vilja att göra rätt och utvecklas i sitt arbete. Rollen beskrivs även löpande i förhållande till andra organisationer och professioner som möter unga med kognitiv funktionsvariation samt till den traditionella skolan. Den egna rollen beskrivs även genomgående med strävan efter att skapa en trygg miljö av acceptans för de unga. Samtidigt beskriver de professionella en viss osäkerhet i sin roll, exempelvis genom att inte vara för privat i förhållande till ungdomarna.

5.3 Utmaningar och strategier

I de genomförda intervjuerna har strategier och utmaningar i arbetet för de professionella varit ett genomgående inslag. De intervjuade har framtagit metoder och strategier för utmaningarna de möter i sitt arbete. Samtliga intervjuer belyser vikten av praktiska metoder i arbetet. Vanliga metoder som tas upp bland de intervjuerna är användning av olika medier som bilder, och videor. Intervjuerna belyser svårigheten i att hitta material som lämpar sig för den specifika klassen eller gruppen. En av de intervjuade berättar att media som används ofta inte har tillräcklig anpassning för alla i gruppen eller är för anpassat för några då det finns stora variationer i de ungas förmågor och behov. Svårigheten återfinns även i tidigare funnen forskning (Löfgren-Mårtensson & Ouis, 2018).

Somliga intervjuade har mycket detaljerade metoder som följs steg för steg, i den mån det är möjligt, medan andra intervjuade har något lösare material som anpassas i stunden. Löpande i samtliga intervjuer återkommer frekvent vikten av att vara flexibel och anpassa sig efter de ungas behov och dagsform. De tydliga metoder som används i sexualupplysningen kan tolkas som en konkret grund att utgå i det i övrigt oförutsägbara dagliga arbetet.

5.3.1 Utmaningar

Flertalet utmaningar belyses av de intervjuade i förhållande till sexualupplysning för unga med kognitiv funktionsvariation. Ett genomgående tema i samtliga intervjuer är flexibilitet och anpassningar. De professionella möter unga med stor variation i kognitiv nivå och olika behov vilket leder till att många anpassningar måste genomföras för den specifika klassen eller gruppen samt på individnivå. De beskriver att arbetet ser olika ut varje dag och möter svårigheter i att planera lektioner i förväg. Elevernas behov kan variera mycket från dag till dag vilket innebär en utmaning i att hitta nya anpassningar som fungerar för de unga i stunden.

I sexualupplysning inriktat på sexualitet, samtycke och relationer uppkommer svårigheter kring abstrakta begrepp. Samtliga intervjuade tar upp svårigheten och ser en utmaning i att beskriva begrepp som "handlingsutrymme", "relationer" och "könsidentitet" på ett förståeligt vis. Flera av de intervjuade nämner en utmaning i att förklara komplexa begrepp på ett tydligt

sätt och upplever att beskrivningarna av begreppen kan sakna nyansering och djup. Det är en stor utmaning att hitta en förklaring som är förståelig för eleverna utan att tappa begreppens innebörd. En av de intervjuade pedagogerna på anpassad skola exemplifierar denna svårighet i nedan citat, besvarande en följdfråga gällande om det finns någon särskild del av sexualupplysningen som den intervjuade upplever svår för eleverna.

...men abstrakta begrepp som makt, handlingsutrymme eller ens liksom delaktighet är ju jättesvåra att förstå. Tänk att man ska beskriva det bara med bilder eller bara med föremål eh... då får man ju jobba med så sociala berättelser eller att man tittar på en video eller animation...

Respondenten nämner även sociala berättelser i citatet vilket återfinns som strategi i tidigare forskning från Stankova och Trajkovski (2021).

En av de intervjuade talar om en rädsla som hen sett hos andra professionella kring att säga för mycket eller kränka eleverna. Hen återger en iakttagelse gällande hur professionella kan uppleva att unga med kognitiv funktionsvariation snarare stjälpas än hjälps av att upplysas om sexualitet, samtycke och relationer. Den intervjuade menar att det finns andra professionella och vårdnadshavare som anser att de unga skulle må bättre om de inte informerades om vad de "missar". Det förefaller vara en utmaning i vem som kan och bör bedöma vad den unge i framtiden kommer ha möjlighet att uppleva om denna skulle vilja.

Ytterligare en utmaning som återfinns i en av intervjuerna grundar sig i vårdnadshavare som har synpunkter gällande sexualupplysning på anpassad skola. Följande citat är hämtat från en intervju med en pedagog på anpassad skola, besvarande frågan *Finns det känsliga ämnen eller teman som är svåra att undervisa om?* :

Men jag hade faktiskt en förälder som frågade mig för ett tag sen att... ”måste du lära dem om..” eftersom hon ansåg ju då att de är sjuka, de här barnen. Liksom så hon ”måste du lära dem de här barnen om sånt, när de är sjuka?”.

I ovanstående citat syftar den nämnda föräldern till sexualupplysning i den anpassade skolan och ger uttryck för åsikten att unga med kognitiv funktionsvariation inte bör undervisas i ämnet. Den intervjuade berättar vidare kring hur hen behövt försvara sexualundervisning för vårdnadshavaren och hänvisa till att alla unga har samma rätt till sexualundervisning i Sverige. Tidigare forskning har visat att unga med kognitiva funktionsvariationers kunskaper om romantiska relationer främst kommer från dennes föräldrar (Heifetz et al. 2020). Det förefaller då en risk, för de unga med föräldrar som delar synsättet av ovanstående nämnd förälder, att gå miste om kunskap i ämnet.

Slutligen kan en svårighet att hänga med i de samhällsliga förändringar som sker gällande sexualitet utläsas från intervjumaterialet. Att, som professionell, hålla sig påläst om rådande förändringar och nya begrepp kring sexualitet och relationer återfinns även i tidigare forskning (Unis, Nilsson & Bjuresäter 2021). Som tidigare nämnt kan det vara svårt att förklara komplexa begrepp på ett tydligt sätt nog, med ständiga förändringar och nyuppkomna begrepp föreligger ytterligare ett lager som komplicerar ämnet för de professionella.

5.3.2 Strategier

Som belysts i ovanstående kapitel möter de professionella mycket utmaningar i sexualupplysningen för unga med kognitiv funktionsvariation. Utmaningarna som uppstår leder till ett starkt behov av strategier för att hantera dessa i det dagliga arbetet. De intervjuade talar om avdramatisering som en grundläggande strategi för sexualupplysning. Avdramatiseringen används som grepp för att visa de unga att det är okej att ställa frågor och intressera sig för ämnet samt för att utmana det sexuella skriptet (Simon & Gagnon 2017). Det ses som extra viktigt i sexualupplysning då det kan vara ett känsligt eller pinsamt ämne för många. Flera av de professionella använder sig av strategin att, med ett avslappnat kroppsspråk och lugn samtalston, visa att ämnet är okej att prata om. Målet med strategin är

för den professionelle att visa att denne är okej med att prata om sexualitet och relationer och att denne inte ser på de ungas frågor som pinsamma eller olikartade de frågor som ställs i andra ämnen. Respondenten från en ideell organisation, som inte möter samma unga regelbundet, återger även att avdramatiseringen hjälper till i relationsbygget med de unga då det skapar ett öppet klimat i rummet.

De intervjuade berättar vidare om strategier kring tidigare nämnda utmaningen gällande förklaring av komplexa begrepp. Genomgående i samtliga intervjuer återfinns att förklara begreppen tydligt utan metaforer samt att förklara begreppen flera gånger i olika situationer. De intervjuade som arbetar med samma unga under flera års tid berättar även att de introducerar svåra begrepp i ung ålder på ett förenklat och tydligt vis för att sedan, med årens gång, frekvent ta upp samma begrepp och nyansera efter hand i den mån möjligt.

Flera av de intervjuade jobbar även med anpassningar från dag till dag och använder sig av situationer som uppstår i rummet för att upplysa vidare. Det kan ske i mer kontrollerade former som exempelvis att se på en film rörande relationer och i efterhand diskutera kring filmen och hur man skulle kunna hantera situationer som uppstått men även i form av diskussioner utifrån vad som händer i rummet där den professionelle kan lyfta frågor och föra diskussioner kring ett praktiskt dilemma. Här återfinns strategin gällande att frekvent lyfta och förklara samma begrepp i olika kontext för att skapa en djupare förståelse för begreppet hos de unga.

En av de intervjuade pedagogerna lyfter även en mer praktisk strategi kring den dagliga anpassningen i undervisningen och redogör för hur hen tar undervisningen till eleverna. Den intervjuade berättar att hen inkorporerar mycket lek i undervisningen för att fånga elevernas intresse och uppmärksamhet och återger att lektioner kan ske exempelvis, utomhus, under bordet eller på golvet. Den professionelle får ofta prova sig fram och se vad som fungerar för dagen, både i gruppsammanhang och på individnivå.

Utmaningarna och strategierna är tätt sammanflätade och det inhämtade materialet gör tydligt hur de professionella arbetar med att hitta strategier för utmaningarna de möter i

sexualupplysningen. Sammanfattningsvis kan utläsas att det krävs tydligare läromedel för sexualupplysningen för unga med kognitiv funktionsvariation. Det finns stora behov av anpassad media och vidare forskning kring unga med kognitiv funktionsvariation kopplad till sexualupplysning.

5.4 Normkritik och normativitet

I de genomförda intervjuerna fanns det genomgående en direkt såväl som indirekt behandling av det normativa respektive det icke-normativa. Samtliga intervjuade professionella tog en normaliserande ståndpunkt i förhållande till sin målgrupp för att motverka infantiliserande fördomar om dem, och beskrev dem som vilka tonåringar som helst. De genomgår också puberteten, och de får också tankar och känslor som de behöver stöd och vägledning genom. I denna beskrivning definieras de unga däremot i förhållande till sina normativa motparter, vilket utgör en röd tråd genom hela temat normativitet.

Det är komplext att jobba med normer och normkritik med unga med kognitiv funktionsvariation. En aspekt av det är dels det som framgår av Löfgren-Mårtensson (2012) och som återfinns i vårt material, nämligen att unga med kognitiv funktionsvariation kan fästa särskilt stor vikt vid normer, och förstå de mer som sanningar. Den andra sidan av detta är att det framgår av intervjupersonernas utsagor att många av de unga på sätt och vis är oberörda av normer och förutfattade meningar som präglar samhället i stort. Detta eftersom att de på grund av kognitiv funktionsvariation har svårigheter att uppfatta det outtalade och sociala koder. De beskrivs av en av de intervjuade som att de mest är sig själva och inte kan vara något annat, och att de uppfattar världen på ett annat sätt. Att förstå normer kräver abstrakt tänkande och kunskap om omvärlden som alla i denna målgrupp inte har lika förutsättningar för. Uppfattningar om-, internalisering- och efterlevnad av normer kan därför variera stort inom den enormt heterogena gruppen unga med kognitiv funktionsvariation, beroende av social förmåga, intellektuell funktionsvariation och grad av stödbehov. Normkritisk sexualupplysning för denna grupp kan därmed inte generaliseras i sin helhet.

Att dekonstruera normer blir i praktiken också omöjligt ifall uppfattningar och medvetenhet om normer i stort inte existerar. Många av de professionella nämner att de unga de jobbar med inte förstår abstrakta koncept, och därför behöver få saker förklarade för dem tydligt och svartvitt. Centralt för normkritisk sexualupplysning är språkbruket (Bengtsson & Bolander

2020). Det är en svår strategi att applicera när man bedriver sexualupplysning riktad mot unga med kognitiv funktionsvariation. De professionella inom både anpassad skola, fritidsverksamhet och den ideella organisationen beskrev att målgruppen har svårt med abstrakta och otydliga termer, och att de har behov av konkreta och förenklade förklaringar och förhållningsregler. Som tidigare nämnt beskrivs de unga ha svårigheter med att förstå kontext och därmed förklaringar som involverar tidsadverbial som *ibland*. Även termer som *HBTQ+*, *samtycke*, *makt* och *respekt* beskrivs som svåra att förstå. Att benämna något så komplext och abstrakt som sociala konstruktioner för att sedan kritisera och dekonstruera dem är därför en omöjlig uppgift.

De professionella beskrev istället hur de bemötte reaktioner på normavvikande sexualitet och könsuttryck genom att förstärka jämställdhetsprincipen. Värderingen om allas lika värde är hjälpsam eftersom den är fast, final, och svartvit. Detta blir en slags regel och tydlig sanning som de unga kan förstå och förhålla sig till. Därigenom förloras däremot mycket av komplexiteten som inryms i sexualitet och de nyanser som kan vara viktiga för att bedriva normkritisk och allsidig sexualupplysning, exempelvis kopplat till kön, samtycke och lust.

Principen delaktighet, som bedöms som viktig för normkritisk sexualupplysning, är svåruppnådd i de fallen där de unga inte har tal- eller skriv- och läsförmåga. En av de professionella som arbetade på anpassad skola beskrev hur personalen då får arbeta utifrån egna tolkningar av signaler och känslouttryck. Denna lyhördhet kräver tid och tålamod, och att de professionella känner eleverna väl. Det är alltså de professionella som har makten att tolka, bedöma och definiera de ungas åsikter, känslor och önskemål, vilket belyser den beroendeställning som dessa unga befinner sig i i förhållande till personal.

Normkritik i sexualupplysning för unga med kognitiv funktionsvariation tog sig alltså främst uttryck som undervisning i tolerans och acceptans för det annorlunda. Det arbetas även med representation och normalisering, och att visa olika sorters människor med olika könsuttryck, sexuella läggningar och hudfärg. Representation av denna sort har en viss normkritisk effekt eftersom det utmanar det sexuella skriptet (Simon & Gagnon 2017). I samband med detta framgår det av flera av de intervjuades utsagor att man bemöter dessa normbrytande uttryck med försäkran om att det är okej, och att alla är lika värda. Det framgår att de professionella jobbar med värderingar om jämställdhet och självuppfyllelse. Av de professionellas utsagor att döma togs detta oftast emot utan särskilda hinder eller förvirring, varför det uppfattas som

den bästa strategin för att bemöta normer och normativitet i sexualupplysning för denna målgrupp.

Samtidigt reproduceras vissa normer när särskilda beteenden ska ansas. I enlighet med Stankova & Trajkovski (2021) finns det inslag av att lära ut normativt beteende i sexualupplysning för unga med kognitiv funktionsvariation. Dessa benämns aldrig som normer däremot. Att onanera offentligt eller offentlig nakenhet, eller att inte förstå sociala sammanhang och koder benämns inte explicit som normbrott av de intervjuade, utan beskrivs i sin enkelhet som beteenden som man i sin roll som professionell och vuxen måste försöka förändra. Det ter sig som att de normer som anses önskvärda och nyttiga inte benämns just som normer. De normer som anses icke-önskvärda och förlegade, såsom hetero- och cisnormen och könsroller benämns däremot som normer. I progressivitetens strävan förefaller normer och normativitet ha blivit ett fult ord som skapar otrevnad och obehag, istället för begrepp som helt enkelt beskriver ett socialt fenomen. Den naturliga följderna av detta blir en slags selektivitet när det kommer till att faktiskt uppfatta och uppmärksamma normer. Vissa normbrott förefaller helt enkelt för stora och obehagliga för att associeras med normkritik

6. Slutdiskussion

En observation som kommit av intervjuerna vi genomfört är att det förefaller saknas begrepp och terminologi som beskriver dessa unga på ett precist sätt, eller åtminstone en obekvämlighet med att göra det. De intervjuade professionella använder olika begrepp för att beskriva de unga som de jobbar med, exempelvis lägre respektive högre utvecklingsnivå, kognitiva funktionsvariationer, autism i generell mening, etc. Det förmedlas en osäkerhet och obekvämlighet med att gradera nivå på kognitiv funktionsvariation med adjektiv som lindrig eller svår, trots att detta görs av de intervjuade. Istället kommunicerades det ofta mellan raderna. Autismspektrumet är exempelvis mycket omfattande. Personer med vitt skilda och unika sammansättningar av stödbehov, svårigheter och förmågor ryms inom denna diagnos. Diagnosen autism är i sig alltså inte precis nog för att beskriva personer, varför det kompletteras med att exempelvis uppge huruvida de har talförmåga eller inte. En röd tråd genom intervjuerna är alltså att språket förefaller inte räcka till när det kommer till att beskriva dessa unga.

Vi själva reflekterade över våra egna svårigheter med att välja begrepp som inte skulle upplevas som stigmatiserande. Exempelvis när vi skulle förhålla oss till traditionella grundskolan i förhållande till anpassad grundskola i uppsatsen. Vi valde även att använda stödbehov som mått för funktionsvariation. Under intervjuer var vi försiktiga med vilka begrepp vi använde för att förhålla oss till de unga, och anpassade oss ofta efter vad intervjupersonerna sade. Vi menar att även vi var oroliga för att använda ett stigmatiserande eller funkofobiskt språk, och att detta ledde till viss otydlighet i kommunikationen, som kunde kräva ömsesidig tolkning.

Frågan vi ställer oss är ifall man kan avstigmatisera funktionsvariation och normkritiskt förhålla sig till deras position i samhället om man har svårt att benämna deras svårigheter med tydlighet. Avstigmatisering och normkritik kommer inte av att, genom språkbruk, försöka göra de så lika majoritetssamhället som möjligt. Detta kanske snarare får effekten att dessa unga osynliggörs. Det påminner om den svenska obekvämligheten med det kontroversiella rasbegreppet. Rasism fortsätter trots allt att genomsyra hela samhället trots att man väljer det mer diffusa begreppet etnicitet för att tala om det. Med detta menar vi att det krävs mer för att minska funkofobi än att försöka försköna dess effekt på den berörda individen och att försöka göra det övriga samhället mer bekväma med dessa personers olikhet från normen.

I studien som utförts har även gjorts tydligt att det finns en avsaknad av anpassat material för sexualupplysning för unga med kognitiv funktionsvariation. Intervjuerna belyser att materialet som finns är inte tillräckligt och i många fall inte är tillräckligt anpassat för de unga. Detta grundar sig i avsaknaden på forskning i ämnet. En omfattande majoritet av tidigare forskning utgår från professionella och anhöriga till unga med kognitiv funktionsvariation. Således finns en avsaknad av forskning från de ungas perspektiv. Även denna studie har utförts från de professionellas perspektiv. Vi anser att det finns ett större behov av forskning från de ungas perspektiv men hade, med hänvisning till studiens begränsade resurser, i form av avsaknad av tid för etisk prövning, ej möjlighet att utföra en sådan studie.

Det bristande materialet och forskningen lyfter frågan om tolkningsföreträde. Frånvaron av en utbredd forskningsgrund i ämnet att luta sig mot lämnar stort utrymme för tolkning hos de

professionella. Det föreligger en stor utmaning i att avgöra vad som är bäst för de unga samt att veta vad de vill när forskningen brister i att lyfta deras perspektiv.

Vidare ser vi en svårighet i att lyfta unga med kognitiv funktionsvariationens röster i forskning, dels utifrån ett etiskt perspektiv, dels utifrån vilka röster som hörs. Unga med lindrigare kognitiv funktionsvariation som kan framföra tankar och åsikter verbalt har större möjligheter att påverka sin undervisning och lyfta vad de önskar från sexualupplysningen medan icke-verbala unga med kognitiv funktionsvariation inte kan framföra sin vilja i samma utsträckning. Det förefaller en risk att de unga med lindrigare kognitiv funktionsvariation blir talespersoner för hela gruppen och att de unga som inte kan uttrycka sig på samma sätt antas ha samma vilja och hamnar i skymundan.

Vi ser en risk i att de unga med lindrigare kognitiv funktionsvariation hamnar i en favoriserande position då det finns större möjligheter att forska på deras upplevelser och utforma sexualupplysningen efter deras perspektiv. Idealiskt skulle forskning även lyfta och utgå från de unga med kognitiv funktionsvariation som inte kan föra sin talan på traditionellt vis men frågan om hur sådan forskning ska genomföras kvarstår.

Slutligen ser vi en begränsning för studien i antalet intervjuer som utförts. Ett större antal intervjuer hade givit ett bredare och mer nyanserat material och således bidragit till en mer mångfacetterad analys. Fler intervjuer hade även tillåtit en bredare generalisering av teman som hittats i materialet. Vi anser att materialet tillåter en generalisering av brister i språkbruk för unga med kognitiv funktionsvariation, men generaliseringar kring specifika utmaningar som nämns kan inte utföras i samma utsträckning om det inte återfinns i tidigare forskning.

7. Referenslista

1177 (2023)

<https://www.1177.se/Skane/sjukdomar--besvar/hjarna-och-nerver/neuropsykiatriska-funktions-nedsattningar/autism/> . Hämtad: 2023-08-12.

Bankov, Kristian (2022) *Digital Age in Semiotics & Communication*. Springer International Publishing. Hämtad 2023-05-02. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-92555-0>

Bengtsson, Jenny & Eva Bolander (2020) Strategies for inclusion - 'norm critical' sex education in Sweden. *Sex Education : Sexuality, Society and Learning*. 20 (2): 154-169.

Bryman, Alan (2018) *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber.

Campbell, Margaret, Charlotta Löfgren-Mårtenson & Alan Santinele Martino (2020) Crippling Sex Education. *Sex Education*. 20(4): 361-365.

Delatolla, Andrew (2020) Sexuality as a Standard of Civilization: Historicizing (Homo)Colonial Intersections of Race, Gender, and Class. *International Studies Quarterly*. 64(1): 148-158.

De Ridder, Sander (2017) Social Media and Young People's Sexualities: Values, Norms, and Battlegrounds. *Social Media + Society*. 3: 1–11.

Eldén, Sara (2020) *Forskningsetik - vägval i samhällsvetenskapliga studier*. Lund: Studentlitteratur.

Eriksson-Zetterquist, Ulla & Göran Ahrne (2015) Intervjuer. I: Göran Ahrne & Peter Svensson (red.) *Handbok i kvalitativa metoder*. Malmö: Liber.

Gagnon, John H., & William Simon (2017) *Sexual conduct : the social sources of human sexuality*. 2a uppl. New York: Routledge.

Heifetz, Marina, Johanna Lake, Jonathan Weiss, Barry Isaacs & Jennifer Connolly (2020) Dating and romantic relationships of adolescents with intellectual and developmental disabilities. *Journal of Adolescence*, 79: 39-48.

Lindgren, Anne-Li & Sara Backman Prytz (2023) Swedish State School Sex Education. I: Louisa Allen & Mary Lou Rasmussen (red.) *The Palgrave Encyclopedia of Sexuality Education*. Palgrave Macmillan Cham. Hämtad 2023-05-06. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-95352-2_31-2

Löfberg, Cecilia (2008) Möjligheternas arena?: Barns och ungas samtal om tjejer, killar, känslor och sexualitet på en virtuell arena. Stockholm, Pedagogiska institutionen.

Löfgren-Mårtenson, Charlotta & Pernilla Ouis (2018) 'We need "culture-bridges": professionals' experiences of sex education for pupils with intellectual disabilities in a multicultural society. *Sex Education*. 19(1): 54-67

Löfgren-Mårtenson, Lotta (2012) 'I Want to Do it Right!' A Pilot Study of Swedish Sex Education and Young People with Intellectual Disabilities. *Sexuality & Disability*. 30(2): 209-225.

McRuer, Robert (2006) Crip Theory. Cultural signs of queerness and disability. New York: New York university press.

Nelson, Becky, Karen Odberg Pettersson & Maria Emmelin (2020) Experiences of teaching sexual and reproductive health to students with intellectual disabilities. *Sex Education*. 20(4): 398-412.

RFSU (2017) Viktiga årtal och reformer <https://www.rfsu.se/om-rfsu/om-oss/rfsus-historia/viktiga-artal-och-reformer/>. Hämtad 2023-04-29.

Skolinspektionen (2018) Sex- och samlevnadsundervisning. Stockholm: Skolinspektionen.

Skolverket (2023) Anpassad grundskola

<https://utbildningsguiden.skolverket.se/grundskolan/om-grundskoleutbildning/anpassad-grundskola>. Hämtad 2023-08-12.

Stankova, Tanja & Vladimir Trajkovski (2021) Sexual Education of Persons with Autistic Spectrum Disorders: Use of the Technique: 'Social Stories. *Sexuality & Disability*. 39(2): 377-393.

Svensson, Peter, Göran Ahrne (2015) Att designa ett kvalitativt forskningsprojekt. I: Göran Ahrne & Peter Svensson (red.) *Handbok i kvalitativa metoder*. Stockholm: Liber AB.

Unis, Brian, Jan Nilsson & Kaisa Bjuresäter (2021) Sexual Health Promotion among Swedish Adolescents – Professionals' Experiences. *International journal of sexual health*, 33(3): 410–425.

Whittington, Elsie (2021) Rethinking Consent with Continuums: Sex, Ethics and Young People. *Sex Education*. 21(4): 480-496.

8. Bilagor

8.1 Bilaga 1: Mall för intervjufrågan

Hej X,

Vi studerar socionomprogrammet på Lunds universitet och skriver vår kandidatuppsats om sexualupplysning för unga med funktionsvariation.

Syftet med undersökningen är att undersöka sexualupplysares erfarenheter av och strategier för sexualupplysning för unga med funktionsvariation. Vi intresserar oss för hur sexualupplysare förmedlar sexualkunskap och bemöter normer i sexualupplysning för unga med särskilda behov.

Vi söker därför sexualupplysare som har erfarenhet av att bedriva sexualupplysning för att intervjua.

Deltagandet i studien är frivilligt och intervjun beräknas ta 45-60 minuter. Samtycke inhämtas muntligt och spelas in innan intervjun påbörjas. Intervjun kommer att spelas in och transkriberas och användas som underlag för uppsatsen och materialet kommer endast att hanteras av oss och vår handledare. Deltagare kommer även att anonymiseras i samband med transkribering och förblir anonyma i studien. Det insamlade materialet raderas efter genomförd studie.

Vi är flexibla gällande tid och plats för intervjun och är även öppna för att utföra den digitalt. Hör gärna av dig till oss enligt nedanstående kontaktinformation ifall du eller någon annan i verksamheten skulle vara intresserad av att delta!

Kontaktuppgifter:

Ellen Jonsson: ellen.jonsson@hotmail.se

Moira Francis: moira.francis97@hotmail.com

Handledare Norma Montesino: norma.montesino@soch.lu.se

Vänliga hälsningar,

Ellen Jonsson & Moira Francis

8.2 Bilaga 2: Intervjuguide, anpassad skola

1. Hur länge har du undervisat i sexualundervisning (på denna skola)?
2. Vad ingår i denna undervisning?
3. Tycker du att sexualundervisning för denna grupp är viktigt? Varför?
4. Kan du beskriva hur en lektion i sexualundervisning ser ut?
5. Hur går det till?
6. Arbetar du med andra under denna stund? Vilka?
7. Hur förbereder ni undervisning? Varför?
8. Finns det känsliga ämnen eller teman som är svåra att undervisa om?
9. Finns det någon del av sexualundervisningen som är utmanande?
10. Kan du ge exempel på sådana?
11. I en ideal värld, vilka rutiner och resurser skulle du önska för sexualundervisningen?
12. Är det något vi inte frågat om som du tycker vi missar?

8.3 Bilaga 3: Intervjuguide, fritidsgård

1. Hur länge har du jobbat på den här fritidsgården? Hur länge har sexualitetsfrågor bemötts?
2. Kan du berätta lite om ungdomarna på fritidsgården?
  - a. Åldrar? Hur många?
3. Vad ingick i "temadagen"?
  - a. Hur var dagen utformad?
4. Kan du beskriva en vanlig dag på fritidsgården?
  - a. Hur bemöter ni ämnet sexualitet och relationer i vardagen med ungdomarna?
5. Tycker du att sexualundervisning för denna grupp är viktigt? Varför?
6. Finns det känsliga ämnen eller teman som är svåra att prata om/lyfta kopplade till sexualitet och relationer?
7. Arbetar ni med andra professioner eller organisationer? Samarbete?
8. Upplever du att sexualupplysning är ett ämne som engagerar ungdomarna?
  - a. Mycket frågor?
  - b. Förkunskap?
9. Finns det någon del av sexualundervisningen som är utmanande?
  - a. Kan du ge exempel på sådana?
10. I en ideal värld, vilka rutiner och resurser skulle du önska för sexualundervisningen?
11. Är det något vi inte frågat om som du tycker vi missar?

8.4 Bilaga 4: Intervjuguide, ideell organisation

1. Hur länge har du jobbat med X på X?
2. Vad ingår i sexualupplysningen?
3. Tycker du att sexualupplysning för denna grupp är viktigt? Varför?
4. Kan du beskriva hur ett pass i X ser ut?
5. Hur går det till?
6. Arbetar du med andra under denna stund? Vilka?
  - a. Är pedagoger på skolan med i klassrummet under passen? Hur ser responsen från pedagoger ut?
7. Hur förbereder ni passen?
8. Finns det känsliga ämnen eller teman som är svåra att undervisa om?
9. Finns det någon del av sexualupplysning för dessa unga som är utmanande?
10. Kan du ge exempel på sådana?
11. I en ideal värld, vilka rutiner och resurser skulle du önska för sexualundervisningen? Både i skolan och för er.
12. Är det något vi inte frågat om som du tycker vi missar?